

BAKVIS

Van dezelfde auteur:

Bunzing (essays, 2005)

Elfleuens (roman, 2010)

Walter (roman, 2011)

De figuur in het tapijt (essays, 2012)

De zon is het probleem niet (reisverhalen, 2014)

De waren (roman, 2017)

Daniël Rovers

Bakvis

Een leesautobiografie

Essays

WERELDBIBLIOTHEEK · AMSTERDAM

Het schrijven van dit boek is mede mogelijk gemaakt dankzij een werkbeurs van het Nederlands Letterenfonds.

De publicatie ervan is eveneens tot stand gekomen dankzij een subsidie van het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

© 2018 Daniël Rovers

Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp Bart Rouwhorst / Studio Ron van Roon

Omslagillustratie Erik Varekamp

Foto auteur © Chris van Houts

NUR 323

ISBN 978 90 284 2756 3

www.wereldbibliotheek.nl

www.danielrovers.nl

Inhoud

Bakvis

De Petteflet [Annie M.G. Schmidt]	9
Een meisje van haast vijftien [Anne Frank]	12
De Witte Droom [Thea Beckman]	20
Bakvis	39

Ongestreed

Sneeuwitje [W.F. Hermans]	53
Ongestreed, nooit gekust, ongezien [Hugo Claus]	57
Niet bang zijn: de beul is bij je [Hans Faverey]	65
De tang en het varken [Frans Kellendonk]	77
De schrijver is een ridder [Kees Verheul]	85

Adem

Zelfwantrouwen [Franz Kafka]	95
De verliefde lezer [Walter Benjamin]	97
Hou je van iemand, dan hou je van niemand meer [Marcel Proust]	105
Adem [W.G. Sebald]	112

Hoe flikt ze dat? [Penelope Fitzgerald]	115
Kleine encyclopedie van een dode [Danilo Kiš]	120
De lijkenloper [Liao Yiwu]	132

Water

Water [David Foster Wallace]	141
Lieve Kurt [Douglas Coupland]	144
Of je het mooi vindt [Nanne Tepper]	150
De exorcist [David Foster Wallace]	163
Heilige twijfel [Marilynne Robinson]	168
De tv-serie is niet de nieuwe roman	173

Echt

De grondwerker [Anton Valens]	187
De tao van Facebook [Niña Weijers]	197
Eindelijk eens iemand die echt is [Koen Sels]	205

Dagboek

Dagboek van een liedjeslezer [Nachoem M. Wijnberg]	217
De ongelauwerde dichter [Erik Bindervoet]	234
Paradijs [Jeroen Mettes]	256

Verbeten

Het potlood [Virginia Woolf]	273
Verbeten koesteren, teder smalen	276
De ware	291

Verantwoording	317
----------------	-----

BAKVIS

De Petteflet

Pluk heeft een rood kraanwagentje, maar geen dak boven zijn hoofd. De reden daarvoor is hartverscheurend simpel: 'Alle huizen waren vol.' Wat moet hij doen? Een vriend opbellen? In het park slapen? Van duif Dollie krijgt hij een tip. In een duizelingwekkend hoge flat in de buurt, de Petteflet, is een torenkamertje vrij.

Zo krijgt Pluk zomaar een huis, en wat voor een! Helemaal rond met ramen aan alle kanten. Hij kan ter hoogte van de wolken uitkijken over de hele stad en als hij ver uit zijn raam gaat hangen, ziet hij zijn kraanwagen op de stoep staan, beneden naast de winkels. Er is een lift in het gebouw. In een andere wereld zou zijn avontuur kraken heten, zijn flat een penthouse en hijzelf een antiburgerlijke activist tegen de woningnood.

Pluk is getuige van een botsing van culturen in het gebouw waar hij zijn intrek heeft genomen. Onder hem woont de familie Stamper, geleid door een vader die zijn zes zoons friet met saus en ketsjup serveert, en onder de familie Stamper woont mevrouw Helderder met haar dochter Aagje, die van haar strenge moeder nooit buiten mag spelen. Het meisje moet worden bevrijd. Door

een list krijgen Pluk en de Stampertjes Aagje mee op een strandvakantie naar Egwijk aan Zee. Ze rijden het laatste stuk mee met de Majoor en zijn paard Langhors. En Pluk koopt een mooie roze schelp, de LISPeltuut.

Bij terugkomst in de Petteflet heeft mevrouw Helderder ‘fantastisch’ nieuws. De Torteltuut, een verwilderd bos vlakbij, zal worden omgehakt, alle bomen en struiken worden geruimd. De plannen zijn al getekend. De waterplas wordt volgegoten met beton, het bos vervangen door een tegelplein en rond het enige bloemenperkje komt een ijzeren hekje te staan.

Wat moet Pluk nu doen? Tegenover zo veel onverschilligheid kan een jongen in een kraanwagen helemaal niets uitrichten. Maar meneer Pen van het boekwinkeltje heeft een idee. Ver weg, in de Hasselerwaard, woont een vriend van hem die zou kunnen helpen.

De volgende ochtend vertrekt Pluk heel vroeg naar het zuiden, hij moet aan de overkant van de rivier de Waas zijn. De LISPeltuut wijst hem de weg, de heen- en weerwolf zet hem over en de klui-zelaar van de Hasselerwaard geeft hem na lang aandringen een klein plantje in een grote bloempot mee. Dat moet hij in de berm van de weg planten waar de rooiers langskomen, dan gaat de rest vanzelf.

In één nacht tijd groeit het iele plantje uit tot een reusachtige struik. De volgende ochtend eten niet alleen de mannen op de bulldozers van de bramen, maar ook de parkmeester, de burge-meester, de politieagenten, de loodgieter en de melkboer. Allemaal vergeten ze hun werk en zien ze de wereld als één grote speeltuin. Niemand bezorgt meer de krant, geen brandweerman blust nog een brand en het dreigt volkomen uit de hand te lopen, zodat Pluk de bijl in de stam van de hasselbramenstruik zet.

De plannen voor het park worden afgeblazen. Voortaan krijgt

mevrouw Helderder dagelijks een lepel bramenjam voorgeschreven; Aagje hoeft niet langer onder de smetvrees van haar moeder te lijden. Eind goed, al goed. Er verschijnt nog een exotische vogel op lange poten in het verhaal, de krullebaar, en Pluk gaat met zijn vrienden op uitstap naar de eenzame heen- en weerwolf aan de Waas. Alle bewoners van de Petteflet staan hem op hun balkonnetjes uit te zwaaien. Pluk is alleenstaand, maar niemand noemt hem zo.

Een meisje van haast vijftien

‘Ik zal hoop ik aan jou alles kunnen toevertrouwen, zoals ik het nog aan niemand gekund heb, en ik hoop dat je een grote steun voor me zult zijn.’ Lees je *Het Achterhuis* van Anne Frank op een ontvankelijke leeftijd, zo ergens tussen je tiende en tachtigste, dan hoor je een stem die in de eerste zin rechtstreeks het woord tot je richt. De aangesprokene draagt weliswaar de naam Kitty, naar een personage uit een roman van Cissy van Marxveldt, maar iedere lezer mag zich aangesproken voelen en bij die eerste woorden stil in zichzelf zeggen: ‘Ja, je kunt me alles toevertrouwen en ik zal mijn best doen om je te helpen, al was het maar met een luisterend oor.’

Anne Frank had mijn onderbuurvrouw kunnen zijn. Leefde ze vandaag nog, dan zou ze vijf jaar jonger zijn geweest dan de mevrouw hier beneden op de tweede verdieping, die ’s avonds altijd de tv heel hard zette omdat ze een gehoorapparaat onnodige luxe vond, en die de afgelopen maand in haar slaap overleed.

Meer dan zeventig jaar geleden schreef Anne Frank in haar dagboek op wat haar kwaad maakte, waarvan ze droomde en wat ze wilde veranderen aan zichzelf. Ze was vaak eenzaam en pie-

kerde veel, terwijl ze aan de buitenwereld een monter gezicht liet zien.

Wat houdt een tiener tegen zichzelf te zijn? Vooral toch de zoektocht naar dat zelf, dat eerst moet worden ontdekt om vervolgens te kunnen worden bevraagd? Voor een tiener is de wereld volkomen onvoorspelbaar, omdat het middelpunt ervan, het eigen lichaam, voortdurend aan verandering onderhevig is. Van een spelend kind, nooit zo onbezorgd als je ouders willen denken, verander je in een ‘puber’ die naar echtheid hunkert en zich voor allerlei vormen van schijnheiligheid schaamt. Je wordt je bewust van je omgeving en stelt vast dat de meeste volwassenen om je heen volstrekt belachelijke wezens zijn.

Maar stel nu dat je als meisje – of jongen, wat is het verschil? – van dertien of veertien dag en nacht met je vader, je moeder en je zus opgesloten zit in een kleine ruimte die je nooit mag verlaten, sterker nog, er mag zelfs geen raam worden opengezet, en dat in diezelfde kleine ruimte ook nog eens een kibbelend echtpaar met een schuchtere slungel van een zoon én een gemelijke tandarts huizen. Dat is het format voor een onzalig tv-programma met didactische ondertoon, een kruising tussen *Big Brother* en *Puber-ruil*. Hoe houd je je in zo’n claustrofobische omgeving staande?

In haar dagboek vindt Anne Frank de plek waar ze zichzelf kan zijn zonder dat er meteen een oordeel wordt geveld. Ze ontdekt de mogelijkheden van het schrift, dat emoties tempert en tegelijkertijd verlangens en angsten analyseert. Ze wil er uitvinden wie ze is en hoe anderen naar haar kijken, om beter met de druk van buiten te kunnen omgaan. In een populair-psychologisch artikel leest ze dat een meisje in haar puberteit stiller wordt en na gaat denken over de ‘wonderen’ die er in haar lichaam plaatsvinden. Ze moet er haast van blozen, precies zo voelt ze het zelf! Als ze ongesteld is, schrijft ze, lijkt het alsof ze een geheim met zich

meedraagt, waar ze ondanks de pijn, de gêne en het ontbreken van ‘damesverband’ steeds weer trots op is.

Later leest ze het boekje *Hoe vindt u het moderne jonge meisje?* Hier wordt de vrouwelijke jeugd stevig op de vingers getikt. De auteur acht meisjes heel goed in staat een ‘betere wereld’ op te bouwen, als ze maar niet zo oppervlakkig waren! Anne is het hier hartgrondig mee oneens. De middelen om wat dan ook op te bouwen zijn niet voorradig in de onderduik, en oppervlakkig is ze beslist niet. Het enige wat ze wil is dat haar ouders – vooral haar vader – haar zien zoals ze is, en haar niet behandelen als een onhandelbare puber van wie de gevoelens ‘vanzelf wel overgaan’.

Anne vindt het belangrijk om zonder preutsheid over haar lichaam te vertellen en bij gebrek aan een vriendin is haar dagboek haar gespreksgeenoot. Ze heeft de moed om over haar verlangens te schrijven, ook als die niet stroken met de idealen van het burgermansfatsoen. Soms, schrijft Anne, heeft ze ’s avonds in bed zo’n zin om haar borsten te voelen en te horen hoe haar hart slaat. Voordat ze in het achterhuis belandde, heeft ze aan haar goede vriendin Jacque voorgesteld elkaars borst aan te raken, als bewijs van hun vriendschap, maar Jacque weigerde, en toen voelde ze de onbedwingbare behoefte om haar te zoenen en dat heeft ze ook gedaan. (In de door Otto Frank samengestelde versie van *Het achterhuis* uit 1947, toen nog met kleine letter gespeld, ontbrak deze passage, doordat uitgeverij Contact zo’n 25 pagina’s had laten schrappen vanwege de aanstootgevende inhoud.)

In de eerste maanden van 1944 weet Anne aan de beklemming van de opsluiting te ontsnappen door toenadering te zoeken tot Peter van Daan, de zeventienjarige zoon van het kibbelende echtpaar Van Daan, zoals de familie Van Pels in het dagboek heet. Samen brengen ze tijd op zolder door, ze kijken naar de blauwe hemel, de takken van de kastanjeboom in de achtertuin, de meeu-

wen die wel van zilver lijken. Op diezelfde zolder zoenen ze op 17 april 1944 voor de eerste keer, ondanks het luchtalarm dat afgaat, nadat Peter eerst langdurig haar armen en krullen heeft gestreeld. ‘Geloof jij,’ schrijft ze in haar dagboek, ‘dat vader en moeder het zouden goedkeuren, dat ik op een divan zit te zoenen, een jongen van zeventienhalf en een meisje van haast vijftien?’

Aanvankelijk heeft Anne het idee dat Peter net zo volwassen is als zijzelf, maar daar komt ze later van terug. Want hoewel ze over van alles praten, spreken ze niet werkelijk met elkaar. Is hij verlegen? Is het zijn gebrek aan zelfvertrouwen? Raken ze elkaar te veel aan? Of is het de omringende dood en ellende op basis waarvan er geen vriendschap, laat staan liefde mogelijk is?

Op dinsdag 1 augustus 1944 zet Anne nog een keer op een rij wie ze is en wat ze aan zichzelf verbeteren wil. Ze heeft de naam een romannetjeslezeres, wijsneus en flapuit te zijn, maar het liefst zou ze veel meer van de ernstige, denkende kant van zichzelf willen laten zien. Zullen haar ouders haar belachelijk of sentimenteel vinden? Is ze een keer wat stiller, dan denkt iedereen dat ze ziek is. En dan maakt ze maar weer een grapje, zodat men niet gaat vragen of ze koorts heeft en hoe het met haar stoelgang gaat.

★

Het Achterhuis is een boek over het verlangen naar oprechtheid en intimiteit, maar tegelijk gaat het ook altijd over het tegendeel, over het geweld op straat en de propaganda waarmee een vernietigingsoorlog van allerlei argumenten wordt voorzien. Wie dat deel als bekend veronderstelt, stuit op verrassingen bij herlezing vandaag. *Het Achterhuis* kreeg zijn huidige vorm nadat minister Gerrit Bolkestein in maart 1944 via Radio Oranje een oproep had

gedaan om oorlogsdagboeken te bewaren. Na die oproep besloot Anne haar dagboeken opnieuw te lezen en deels te herwerken. Zo nam ze bijvoorbeeld informatie over de vlucht van haar familie uit Frankfurt op: ‘Daar wij volbloed-joden zijn, ging m’n vader in 1933 naar Holland. Hij werd directeur van de Nederlandse Opekta Mij. voor jambereiding. [...] Margot ging in december naar Holland en ik in februari, waar ik als verjaardagscadeau voor Margot op tafel werd gezet.’

De familie Frank bouwde in die jaren een nieuw bestaan op – Otto Frank was directeur van Opekta, een aan de Prinsengracht gevestigd bedrijf dat handelde in vruchtenpoeder waarmee jam kon worden gemaakt. De Franks behoorden tot de groep van tienduizend gevluchte Duitse Joden die in de jaren dertig tot Nederland werden toegelaten. Georganiseerde opvang voor berooide vluchtelingen bestond aanvankelijk niet, tot de overheid een Centraal Vluchtelingenkamp inrichtte. De kosten daarvan moesten worden opgebracht door Joodse organisaties. In eerste instantie werd het kamp op de Veluwe gepland, maar koningin Wilhelmina liet bezwaar aantekenen; de beoogde locatie lag te dicht bij paleis Het Loo, achttien kilometer verderop. Het werd daarom Westerbork, op kale heidegrond in Drenthe nabij de Duitse grens.

Anne beschrijft door welke maatregelen het leven in Nederland de familie Frank vanaf mei 1940 onmogelijk werd gemaakt. Joden mochten niet meer fietsen, niet meer met de auto, niet meer met de tram. Ze mochten niet aan sport doen, niet meer ’s avonds in de tuin zitten, niet ‘bij christenen thuis komen’. Toen Otto Frank in juli 1942 een oproep ontving om zich te melden bij de SS, beseftte het gezin heel goed wat dat betekende. De concentratiekampen waren geen propaganda van de Engelsen, zoals op dat moment zelfs sommige verzetsmensen dachten, ze beston-

den echt. Vader zou in de cel verdwijnen en dan op transport naar het oosten worden gesteld. Dat was de reden om onder te duiken.

Vanaf de Prinsengracht ziet Anne de situatie buiten verslechteren. Als ze op een avond in het voorhuis door de kieren in de gordijnen kijkt, loopt daar een rij mensen, ook kinderen en bejaarden, voortgedreven door een handvol geüniformeerde kerels, als in een 'slavenjacht'. Op 27 maart 1943 wordt aangekondigd dat de hele provincie Utrecht zal worden 'gezuiverd', alsof de mensen om wie het gaat, schrijft Anne, 'kakkerlakken' zijn. En als de Duitse troepen een jaar later Hongarije binnenmarcheren, nota bene een bondgenoot, schrijft ze in het schrift op haar bureau: 'Daar zijn nog een miljoen joden, die zullen nu ook wel worden vergast.'

In de lente van 1944 stelt ze vast dat de 'jodenhaat' tot in liberale kringen is doorgedrongen. Joden, opgepakt uit de illegaliteit, wordt verweten dat ze tijdens verhoren te snel hun helpers verraden. Anne snapt die gevoelens wel, maar keurt ze niet goed. Onbegrijpelijk vindt ze dat er plannen bestaan om naar Nederland gevluchte Duitse Joden die door de nazi's naar het oosten zijn gedeporteerd, ná de oorlog naar Duitsland terug te sturen. Ze hadden asielrecht, luidt de argumentatie, maar dat hebben ze door naar Polen te gaan verspeeld...

Ondertussen moeten de onderduikers met steeds minder levensmiddelen overleven. Honger en schaarste brengen niet het beste in een mens naar boven. Anne beschrijft hoe tandarts Dussel stiekem eten achterhoudt voor zichzelf, en hoe het echtpaar Van Daan dagelijks ruziemaakt. Toch zijn er ook lichtpunten, soms. Stalingrad valt en er wordt een aanslag op Hitler gepleegd, niet eens door 'joodse communisten', maar door een Duitse officier. En verjaardagen en feestdagen worden zo goed mogelijk gevierd – dan probeert iedereen zich van zijn beste kant te laten

zien. De jarige ontvangt een toepasselijk cadeautje, op Sinterklaasavond worden er gedichten voorgedragen. Door de beschrijving van zulke avonden krijgen die geblindeerde kamers haast iets knus, iets gezelligs. Je zou er wel bij willen zijn, onderdeel willen uitmaken van deze gezellige geheime club.

Helpster Miep Gies, die in de overlevering symbool is komen te staan voor de oer-Nederlandse verzetsheldin, maar die geboren werd als Hermine Santrouschitz en in de Eerste Wereldoorlog als elfjarig Oostenrijks meisje door een Nederlands pleeggezin is geadopteerd, zegt op een gegeven moment dat ze de onderduikers benijdt vanwege de rust die ze in hun schuilplaats genieten. Anne hoort het hoofdschuddend aan. Dat kan wel zijn, schrijft ze in haar dagboek, maar Miep zou onze angst eens moeten meemaken! Die valt met geen valeriaantabletten of hoofdpijnpillen klein te krijgen.

Op Eerste Paasdag 1944 wordt in het kantoor beneden ingebroken. Wanneer de dieven weg zijn, komt de politie een kijkje nemen. Voetstappen klinken tot aan de draaikast en een agent morrelt aan de planken. 'Nu zijn we verloren,' hoort Anne zichzelf zeggen, maar de ontdekking blijft uit. Ze beseft dat ze zich had willen 'opofferen' voor het land waar ze woont, en ze schrijft: 'Ik houd van de Nederlanders, ik houd van de taal en wil hier werken. En als ik aan de koningin zelf moet schrijven, ik zal niet wijken voor mijn doel bereikt is!'

Zo'n brief is nodig, want juridisch gezien heeft Anne geen nationaliteit, ze is stateloos. De nazi's hebben de Joden hun paspoort en nationaliteit afgenomen. Dat was ook het grote probleem toen Otto Frank uit bezet Nederland probeerde weg te komen. In 1941 schreef hij aan een vriend in Chicago of hij hem niet kon helpen. Hij wilde hem niet lastigvallen, legde hij uit, maar omdat hij kinderen had, moest hij het toch proberen. En

bijna lukte het, zijn vriend stond borg, even was er hoop, maar de Amerikaanse autoriteiten weigerden; zonder paspoort konden ze niets voor de familie Frank doen.

Anne Frank schrijft op 15 juli 1944: 'Ik zie hoe de wereld langzaam steeds meer in een woestijn herschapen wordt, ik hoor steeds harder de aanrollende donder, die ook ons zal doden, ik voel het leed van miljoenen mensen mee, en toch, als ik naar de hemel kijk, denk ik, dat dit alles zich weer ten goede zal wenden, dat ook deze wreedheid zal ophouden, dat er weer rust en vrede in de wereldorde zal komen.' Die laatste zin is vijftien jaar later door Hollywood aangeprezen om de eerste verfilming van het boek, in 1959, met een positieve noot te laten eindigen. Zelf zal Anne de nieuwe wereldorde niet meer meemaken. Op 8 augustus arresteert SS-officier Karl Josef Silberbauer, geholpen door drie Nederlandse dienders, de acht onderduikers. Ze worden naar de gevangenis aan de Weteringschans overgebracht, en vandaar gedeporteerd naar Westerbork en Auschwitz. De dagboeken lieten de agenten liggen, die hadden geen waarde, die konden niet worden verpatst.

De Witte Droom

1

Schrijvers zijn gretige lezers, en dat geldt beslist voor Thea Beckman. Het onderwerp voor *Kruistocht in spijkerbroek*, de jeugdroman waarmee ze in 1973 naam maakte, vond ze in Kurt Vonneguts roman *Slaughterhouse Five*, waarvan de zelden volledig geciteerde titel *Slaughterhouse Five, or The Children's Crusade: A Duty-Dance with Death* luidt. Uit de klassieke sciencefiction leende Beckman de techniek die de mogelijkheid biedt om naar het verleden te reizen, in *Kruistocht* heet het apparaat dat daartoe dient een 'materiële transmitter'. Op deze manier lukt het, meldt de verteller in het boek, 'contact met het verleden te maken', een leesaanwijzing die je in volwassenenliteratuur 'metafictie' zou noemen, de categorie waartoe Vonneguts werk gerekend wordt.

Thea Beckman wilde haar lezers de verrukking van de historische ervaring schenken, zoals ze die zelf in de boeken van Johan Huizinga ondergaan had. Ze wilde jongeren wakker schudden uit de fabel van de middeleeuwen die hun in ridderromans en op de tv werd voorgeschoteld, bijvoorbeeld in de serie *Floris* (1969)